

УДК 328.123

Бондар С. С.

*Кандидат політичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ В СИСТЕМІ ВЛАДНИХ ВІДНОСИН: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню основних проблем політичної опозиції в системі владних відносин.

Ключові слова: політична опозиція, система владних відносин, інституціоналізація, парламентська опозиція, правова регламентація.

Говорячи про необхідність визначення правового статусу опозиції ми опиняємося перед завданням визначення обширності даного поняття, яке коливається від опозиції як суспільного, інституційно неформального явища, яке включає діяльність окремих громадян, громадських організацій, політичних партій, які не мають представницьких мандатів, до парламентської опозиції, і як крайнього її прояву до монополії на звання опозиції зі сторони найбільшої опозиційної фракції парламенту.

В Україні присвячені опозиції наступні дисертаційні дослідження: дисертація Л. М. Червоної на здобуття звання кандидата філософських наук за темою «Феномен опозиції в Україні: соціально-філософський аналіз», дисертація Т. Ї. Батенко на здобуття звання кандидата політичних наук за темою «Роль опозиційного лідера у суспільно-політичному процесі України другої половини ХХ століття», дисертація О. В. Совгирі на здобуття звання кандидата юридичних наук за темою «Правовий статус парламентської опозиції (порівняльно-правовий аналіз)». О. В. Совгиря стала також автором монографії «Правовий статус парламентської опозиції» та численних статей з теми правового врегулювання статусу опозиції в Україні — «Законодавче закріплення правового статусу парламентської опозиції в Україні», «Парламентська опозиція в Україні у ХVІ—на початку ХХ ст», «Правовий статус парламентської опозиції у Великобританії», «Правові засади діяльності опозиційного Кабінету Міністрів: загальна характеристика», «Сучасний стан та перспективи

нормативно-правового регулювання правового статусу парламентської опозиції в Україні», «Правовий статус парламентської опозиції в Україні: перспективи законодавчого регулювання», «Конституційне закріплення статусу парламентської опозиції в Україні», «Права та обов'язки парламентської опозиції в Україні», «Місце парламентської опозиції у системі конституційного права України як галузі права та науки».

Частина з цих статей, та викладених в них положень та висновків повторюють одне одного, проте в цілому становлять собою базу для розуміння правових проблем функціонування політичної, і в першу чергу парламентської позиції в Україні. Проте, на жаль, в цих роботах мало враховується політичний аспект функціонування опозиції.

Завдання даної статті дослідити політичну опозицію в системі владних відносин. Її методологію та основні проблеми дослідження

Говорячи про визначення поняття політична опозиція ми не можемо уникнути поширеного розрізнення двох трактувань самого цього поняття—широкого та вузького, на чому наголошують більшість вітчизняних дослідників. Якщо вбачати в опозиції політичну силу, що протистоїть офіційній владі, то її слід визнати універсальним політичним явищем, яке можна віднайти в будь-якій державі [2, с. 121], навіть в тоталітарній, у вигляді підпілля, номенклатурних угруповань та ін. І. Зарицька пропонує її визначення як «сукупності поглядів та дій, які мають характер інакомислення та незадоволення існуючим режимом, виступів проти позиції більшості» [2, с. 124]. Напевно саме це може бути визначенням широкого розуміння опозиції. Саме в рамках такого розуміння опозиції має найбільші шанси для існування виділена Е. Шилзом «німа» опозиція, проявами якої є незгода, апатія, непоінформованість та байдужість мас, оскільки від політичної партії важко очікувати непоінформованості та апатії. Фактично, в даному випадку опозицією є будь-яка суспільна активність пов'язана з демонстрацією незадоволення політикою владних органів. Ця діяльність, яка базується на стихійному незадоволенні станом справ, може структуруватися у різні способи, через групи інтересів, через масові акції протесту і т. д. Щоправда традиційно наші уявлення про опозицію дещо інші. Наприклад С. Рябов зазначає, що «якось не заведено називати опозицією учасників різного роду національно-визвольних, сепаратистських чи й демократичних рухів, приміром, баскських екстремістів, членів Ірландської республіканської армії, чеченських чи палестинських бойовиків» [6, с. 12]. Він вважає, що визначення опозиції має бути розгорнутим і не базуватися на якомусь одному факторові. «Обмеження смислу опозиції лише

деконструктивним запереченням існуючих засад суспільного життя, інтенціями позасистемного штибу є властивим для тоталітарної політичної свідомості і практики. Так в суспільствах стародавніх деспотій (Єгипет, Вавилон, Китай, Індія, Імперія інків) «опозиція була можлива або як бунт, повстання, або придворна інтрига, державний переворот» [6, с. 12]. Подібна опозиція виконує ряд специфічних функцій: вираження незадоволення, ініціювання певних змін, проте говорячи про головну функціональну «тріаду» опозиції — критика, контроль, альтернатива, то «широка» опозиція виконувати усі їх не може в силу своїх організаційних та ресурсних особливостей. Наприклад претендувати на владу може лише певна політична організація.

Термін опозиція означає протидію, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії і саме це приводить до трактування в якості опозиції будь-якого протистояння. Опозиція як широке поняття об'єднує організації, партії, групи, осіб, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому. В цьому сенсі опозиція є діалектичним «двійником» влади — інституціоналізацією інтересів, які не отримали представлення у владі. «Оскільки опозиційність є якістю, притаманною самій природі людського суспільства в силу його неоднорідності і відмінності інтересів як окремих людей, так і соціальних груп, опозиція існує в будь-якій соціальній системі, де ресурси, що визначають поведінку її членів розподілені нерівномірним чином» [3, с. 90]. Тому вона існує в будь-якому суспільстві, є «тінню» влади, її контрагентом. Звідси контекстуальність опозиції, яку можна визначати лише в контексті владних відносин.

Опозиція, в якості інституту, що закріплює на політичному рівні наявне в суспільстві різноманіття інтересів та позицій, одночасно легітимізує наявні в ньому соціальні конфлікти. Саме соціальні конфлікти і розшарування — економічні, національні, релігійні та інші, є ґрунтом для виникнення опозиційних за своєю орієнтацією партій і рухів. Звісно, самі по собі ці конфлікти ще не означають, що опозиція буде інституціоналізована. Відомо чимало випадків коли суспільство, що знаходиться в кризовому стані і роздирається конфліктами, в результаті приходять до встановлення жорстко-авторитарного режиму, який прагне своїми першими ж діями знищити опозицію взагалі. Такий результат і така поведінка правлячого режиму є цілком природними, оскільки бунт і аномія, які розвиваються в умовах соціальної кризи, цілком здатні привести до появи лише непримиренної опозиції, яка лишень загрожує стабільності режиму.

Проте з нашої точки зору таке широке трактування опозиції, аж до суспільної активності включно, є неправильним, і що головне, не операційним. В цій ситуації фактично відбувається ототожнення опозиції з соціальним протестом. Разом з тим протест це «різновид реактивної поведінки соціального суб'єкта, що має своєю метою нейтралізацію чи максимальне нівелювання зовнішніх факторів, що його спровокували, через маніфестацію відношення до них в формі, яка викликає системний резонанс» [3; с. 91]. Основною рисою протестів є їх стихійність. Учасники протестних акцій, достатньо добре усвідомлюючи проти чого вони діють, рідко мають чітке позитивне уявлення про свої дії, тобто про те, за що вони виступають. Їх дії можна назвати суспільною, стихійною опозиційністю, проте до опозиції політичної вимоги мають бути вищими. «Інституціоналізація власне політичної опозиції відбувається в міру формування більш складної моделі політичної участі, яка передбачає структурне ускладнення суб'єкта, здатного до вироблення альтернативних варіантів політичних рішень і такого, що прагне отримати можливості їх здійснення» [3, с. 91].

Таким чином стихійні соціальні протести ми можемо вважати найбільш небажаною формою прояву суспільного незадоволення, яка виникає через витиснення конфліктів. Наявність опозиції каналізує існуюче незадоволення, але при цьому вона має бути інституціоналізованою, тобто повинна мати певні закріплені законом повноваження, які б давали їй змогу бути дієвим учасником політики. Однак форми її інституціоналізації—формального статусу, ступеню лояльності, конструктивності (здатності не тільки критикувати владу, а пропонувати альтернативу її рішенням), доступу до засобів (масової) інформації і механізми впливу на державні рішення—залежать від виду політичного режиму і форми державного правління у країні [5; с. 3]. Звідси цілком відмінною є і значимість політичної та суспільної опозицій. Зрозуміло, що виходячи з значно більшої значимості політичної опозиції саме вона переважно є об'єктом дослідницького інтересу. На ній будемо акцентувати свою увагу і ми, оскільки її розвиток допоможе, одночасно, уникати проблем пов'язаних з діяльністю суспільної опозиції.

У недемократичних країнах опозиція найчастіше не має можливостей впливу на формування рішень і або цілком відлучена від важелів влади, або бере участь у формуванні декоративних органів, насамперед парламентів. В цих умовах можна говорити про опозицію як складову політичної системи, як елемент політичного режиму, проте вона не буде суб'єктом системи владних відносин. Це багато в чому пов'язане і з при-

родою самої опозиції: вона найчастіше радикалізована, її дії спрямовані насамперед на повалення існуючої влади (або — для «поміркованої» опозиції — принаймні розділення влади з правлячими колами), захоплення влади, а не зміну способу її використання (тобто, пропозиції конкретних альтернатив рішенням, що їх приймає влада). Тобто опозиція може стати суб'єктом владних відносин, лише змінивши систему владних відносин, що склалася в суспільстві, за інших умов перетворитися з об'єкта на суб'єкт вона не може.

У демократичних же країнах наслідком інституціоналізації опозиції є формалізація її діяльності, визначення її умов певними процедурами. При цьому «дії найбільш помітної, формалізованої опозиції концентруються насамперед у діяльності фракцій і депутатів парламенту, які не підтримують позицію і дії уряду» [5, с. 4]. Така формалізована опозиція і складає собою, фактично, вузьке розуміння даного явища.

В вузькому розумінні, опозиція — це фактично політичний інститут, як зазначає Т. Ткаченко, думка якої наводилася в попередньому підрозділі, положення і функції якого в політичній системі отримують певне правове закріплення. В цьому випадку можна говорити про політичну опозицію як про «інституційну». А. Гергун говорить про процес набуття опозицією статусу «інституційної» як про «інституціоналізацію», і пропонує вживати цей термін в політико-правовому сенсі, тобто як «процес правового регулювання діяльності політичного інституту» [1, с. 25]. Якщо «інституційна опозиція» є однією стороною опозиції в широкому розумінні, то друга її сторона, за висловом І. Павленко, перебуває у «позаінституціональному статусі» (позаінституційному), і представляє собою дисидентство, клуби, громадські організації [4, с. 22–25], в тому числі й нелегальні, а також номенклатурні угруповання, фронду та ін.

Політична опозиція цілком може бути об'єктом у владних відносинах. Крім того, якщо розуміти опозицію як саме лише політичне аутсайдерство, то в Україні до її числа доведеться віднести понад сто партій, що існують формально, але у своїй більшості не відіграють жодної ролі в політичному житті, бо створені як «технологічні» винаходи режисерів «великої» політики або амбітні проекти девіантних особистостей. Чи можна їх вважати політичною опозицією, і чи варто їх в цій якості аналізувати? Вони є частиною політичної системи, проте не є суб'єктом владних відносин в суспільстві.

«Опозиційність як поразка безпосередньо межує з позасистемною політичною діяльністю, такими її формами як опір чинній державній владі, антиурядові виступи, недотримання угод, порушення законів,

протидія уповноваженим органам та їх представникам тощо. Парадигма боротьби проти режиму, замішана на ідеології поразки, залишає в арсеналі суб'єкта політики тільки крайні, радикальні форми діяльності» [6, с. 12].

Натомість справжню політичну опозицію характеризує те, що зусилля її представників спрямовані не проти влади, а за її здійснення. Іншими словами, об'єктом дії опозиції, тим, до чого вона прагне бути причетною, на що впливати, постає влада не як політична сила, а як комплекс державних регламентів та урядових програм, певний спосіб їх впровадження, як політика розв'язання суспільних проблем.

«Завдання опозиції не виборювати важелі державного керівництва у партії влади, а домагатися від неї проведення потрібної суспільству публічної політики. І тільки коли ж стає очевидним (в тому числі і завдяки зусиллям опозиції), що чинна влада не в змозі робити те, що від неї чекають люди, постає питання про заміну урядової команди на опозиційну» [6, с. 14].

Таким чином політична опозиція є найбільш організованою формою вираження інтересів, альтернативних або протилежних інтересам влади. У плюралістичних суспільствах опозиція набуває інституціоналізації, отримує можливості як доносити свою думку до виборців, так і впливати на кардинальні, найважливіші для суспільства рішення влади. Через це ми маємо досліджувати її як суб'єкта владних відносин. Така її характеристика відразу дає можливість судити про її ефективність і можливість виконання суспільно значущих функцій.

Більшість вищенаведених визначень та характеристик наводяться в рамках одного з можливих підходів до визначення терміну «політична опозиція» — етимологічного.

Важливим є також усвідомлення поділу політичної опозиції на системну і позасистемну, або на опозицію режиму конфронтації і режиму кооперації. Головна різниця між ними полягає в тому, що для системної опозиції, разом з усіма вище згаданими ознаками, характерне сприйняття влади і провладної більшості як конкурента. Тоді як для позасистемної опозиції — як ворога. Тож свідченням розвитку парламентаризму і політичної культури в країні є переведення опозиції з позиції «ворога» (що досі характерно для України скоріш через ще радянські уявлення про чіткий розподіл на «наших» і «ворогів») у стан конструктивного опонування владі.

В своєму сприйнятті політичної опозиції масова свідомість протягом тривалого часу репродукувала ті установки, які склалися на попередніх

етапах розвитку українського суспільства, коли опозиція розглядалася як небажане явище і з нею велася непримиренна боротьба. Виконання цієї функції зміни статусу і характеру опозиції має бути покладене на законодавство, на державні інституції які передбачають можливість діяльність опозиції в своїй опозиції, і на систему освіти та виховання молоді. Оскільки, внаслідок молодості нашої держави та недостатній досвід демократичного парламентаризму, ми ще не маємо усталених політичних традицій, звичаїв, культури, то виховання їх є головною умовою подальшої консолідації демократії в Україні.

Справжня, повнокровна опозиція — це політичне суперництво й протиборство, але протиборство не будь-яке, суперництво не з ким завгодно, а тільки з партією влади, з політичною силою, що формує і здійснює урядову політику. Це оспорювання діяльності політика чи партії, що наразі виконує владні функції, або, іншими словами, критика влади, втіленої у діяльності конкретної партії. Культура опозиції полягає в тому, щоб вміти бачити партію влади (або владу в руках якоїсь партії) не лише як суперника в боротьбі за право керувати державою, а як носія певної політики, курсу, соціальних заходів і програм, які, власне, і викликають незгоду, стають предметом заперечення.

Існування опозиції в політичній системі суспільства дозволяє перетворити епізодичні прояви ситуативного незадоволення населення або якоїсь його частини неналежними діями уряду на систематичну практику артикуляції диференційованих інтересів суспільства, оцінювання виконання урядових програм, домагання їх корекції, включення нових проблем до суспільного порядку денного. В цьому контексті некоректним є визначення політичної опозиції як сили обов'язково спрямованої на здобуття влади. Метою її діяльності на кожному окремому етапі може бути корекція політики уряду, вплив на неї з метою відстоювання соціальних інтересів. Відтак маючи статус опозиції вона все рівно перебувати в системі владних відносин. Загально-соціальне, не окремо корпоративне значення феномену опозиції, справжній її смисл пов'язані з тим, що вона є перманентним вираженням одвічної антитези суспільства та урядової влади, протилежності між приватним життям людей, здійснюваним на засадах прав, свободи й вільної реалізації інтересів, та функціонуванням урядових органів, спертим на формальні регламенти, ієрархічне підпорядкування й всеохопний контроль. Суспільна значущість опозиції виходить з того, що вона є вираженням невід'ємного права народу на протиставлення власних інтересів цілям бюрократії,

права вимагати від уряду кваліфікованого, відповідального і підзвітного керування громадськими справами.

Запропоноване розуміння опозиції як не лише сварки всередині політичного істеблішменту, а вираження конструктивного протиставлення суспільства та влади примушує визнати, що в Україні ще немає справжньої опозиції, що це поняття тут використовується умовно, вживається помилково, некоректно (так само, як термін «губернатор» щодо голів обласних державних адміністрацій). Сили, що називають тут «опозицією», не виконують функцію, насправді належну їй в демократичному суспільстві — конструктивне генерування альтернативної публічної політики. Опозиція в Україні не є показником встановлення демократії та критерієм її визнання, бо й сама ще потребує належного визначення і визнання.

Ми приходимо до висновку, що визначення опозиції методологічно можливе лише крізь призму категорії влади. Влада для опозиції є: об'єктом, на який спрямований її спільний інтерес; активним, наділеним широкими повноваженнями по визначенню правил політичної гри суб'єктом політики, що постає в результаті інституціонального втілення у формі органів державної влади. Узагальнюючи вищезазначене можна зробити висновок про те, що поняття політична опозиція як від опозиції суспільної, так і від парламентської меншості, вважаючи що політична опозиція, як суб'єкт в системі владних відносин, характеризується наявністю ряду специфічних якостей: організованості, претензії на владу.

Список використаних джерел:

1. Гергун А. Проблема інституціоналізації парламентської опозиції: американо-європейський досвід та українські реалії / А. Гергун // Вісник Школи політичної аналітики. — 2003. — Спецвипуск № 2 (7) Опозиція: статус, права та зобов'язання. Європейський досвід та українські реалії (Матеріали науково-практичного семінару). — С. 25–29.
2. Зарицька І. В. Українська опозиція: функції, форми, різновиди / І. В. Зарицька // Політологічний вісник. Зб. наук. праць. — К.: ТОВ «XXI СТОЛІТТЯ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР», 2005. — Вип. 19. — С. 120–128.
3. Курбанов А. Р. Политическая оппозиция: теоретико-методологические аспекты / А. Р. Курбанов // Вестник Московского университета. Сер. 12. Политические науки. — 2005. — № 5. — С. 90–93.

4. Павленко І. Правовий статус опозиції / І. Павленко // Політичний менеджмент. — 2005. — № 5 (14). — С. 16–30.
5. Павленко Р. Опозиція: права і повноваження / Р. Павленко // Людина і політика. — 2002. — № 4. — С. 3–11.
6. Рябов С. Опозиція як джерело альтернативної політики / С. Рябов // Вибори та демократія. — 2005. — № 4 (6). — С. 8–18.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2015 р.

Бондар С. С. Политическая оппозиция в системе отношений власти: методология и основные проблемы исследования

Статья посвящена исследованию основных проблем политической оппозиции в системе властных отношений.

Ключевые слова: политическая оппозиция, система властных отношений, институционализация, парламентская оппозиция, правовая регламентация.

Bondar S.S. Political opposition in the system of power relations: Methodology and basic research problems

The article is devoted to the research of the main problems of political opposition in the system of the power relations.

Keywords: political opposition, system of power relations, institutionalization, parliamentary opposition, law regulations.